

Iz dnevnika

„Zastavica za bedake“

Filip Kalan

Blagopokojni Edgar Wallace, avtor tistih nešteti ter izvrstno napisanih kriminalnih romanov, ki so imeli in še imajo tak uspeh pri nervoznem, mamila in senzacij željnem človeštvu današnje civilizacije, ta veliki mojster nenehnega izdelovanja knjig je nekoč v interviewu pripovedoval o načinu te svoje fabrikacije, o svoji „metodi“, o kompoziciji svojih del. Stvar je dokaj preprosta, tako nekako je razložil svoj delovni postopek: treba je imeti domislek, ki lahko nosi neko zgodbo in hkratu je treba izumiti ključ, ki razjasni to zgodbo. Potlej seveda še okolje in primerno število oseb, ki zgodbo zapletajo in razpletajo ter iščejo tisti ključ, da se naposled srečno razgoneti uganka, ki jo bralec že ves čas rešuje. Vse drugo da je poslej samo stvar mirnega, logičnega in postopnega pripovedovanja. Tako nekako je zaključil veliki ugankar. Pozabil je samo še povedati, da snov nikakor ni vezana le na kriminal in da uspe stvar prav za prav samo pisatelju njegove potence, ki zna mojstrsko podati ekspozicijo, z lagodno svetovnjaško eleganco popisati sleherno okolje, se s suhim angleškim humorjem izogniti vsakršni sentimentalnosti ter hkratu pisati tako jasno, preprosto in plastično dikcijo kakor malokdo — pa bi nam bil podal dokaj izčrpno navodilo, kako je mogoče z uspehom napisati tako zvan idejni roman, ali kakor ga Francozi imenujejo: roman à la thèse.

Tak roman je tudi Bartolov Alamut, eden izmed redkih tekstov te vrste v naši pisariji, samo da bolj roman „domisleka“ kakor pa pravi „miselni“ ali „idejni“ roman. Snov je sicer zgodovinska, ljudje s takimi in podobnimi nagoni in nagibi so najbrže nekoč bili, in ti nagoni in nagibi so po večini podprti in razloženi z obsežnimi ter morda tudi vestno preštudiranimi „historičnimi viri“, celo osrednja ideja, ali bolje, glavni domislek je bržkone živel v tisti zgodovinski sredini, toda živec in gonilna sila in — tu pa tiči morala te štorije — pisateljev pravi ter neposredni povod za pisanje ni bil vizijonarni izbruh nekega življenja, ni bil intimen spomin na neko njegovo doživetje, ki ga je moral po sili svoje izpovedne strasti oblikovati, ne, ta povod je bil kombinatoričen in špekulativen: bil je domislek, kratek, nemara duhovit, vsekakor skoraj preveč bistrourmen odgovor na neko vprašanje, ki si ga je stavil.

Kakšno je bilo to njegovo vprašanje? Za to namreč gre, ker je značilno za Bartola in njegov miselni aparat. In še to je treba pripomniti, da se človek sprašuje po takih rečeh prvikrat v tisti dobi, ko odrase materinemu krilu in se jame postavljati pred svojimi kratkohlačnimi vrstniki. In res je tudi, da se vsakdo ne ukvarja s takimi zadevami, posebno tisti ne, ki nosi

v sebi že latentni odgovor, tisti, ki mu je usojeno, da pozneje v življenju „živi“ ta odgovor z vsem svojim dejanjem in nehanjem. To vprašanje je vprašanje oblasti: Kako dobim tako moč nad ljudmi, da store vse, kar zahtevam, pa da pojdejo zame tudi v smrt, če je to potrebno? Tako nekako se je moral vpraševati Bartol in tako se je vpraševal tudi njegov junak Hasan, gospodar Alamuta, preden je pogruntal svojo idejo, svoj ključ do oblasti. Ideja pa je tale: Daj ljudem nekaj, česar še nihče ni bil deležen, pokaži jim nekaj, česar še nikdo ni videl, popelji jih tja, kjer še nobeden ni bil. In kje ni bil še nobeden izmed nas, vas vprašam. V nebesih, boste rekli napol v jezi, napol v zadregi, v paradizu še nismo bili. Neresen odgovor na prvi pogled. Toda tako si je odgovoril tudi Bartol in okrog tega se sučejo stvari na Alamutu.

Glavni junak alamutske zgodbe ima kajpak svoj „sistem“ za eksploatacijo nebes, pri Bartolu nič nenavadnega, saj imajo njegovi junaki kaj radi svoj „sistem“, svoj „ključ“, svojo „genijalno misel“. Hasanov strogo zaupni patent je ta, da je odkril za svojim gradom Alamutom prekrasne vrtove deilemskih kraljev, ki jih njegovi sodobniki ne poznajo. Tje naseli roj haremskih deklet, ki morajo „v danem trenutku“ glumiti hurije, rajske deklice, ki so Alahovim vernikom znane iz korana. V te vrtove pošilja Hasan svoje najboljše privržence, mlade, nedotaknjene fante, ki jih poprej omami s hašišem: da si laže predstavljajo paradiz. In kdor enkrat okusi to srečo — tako nas prepričuje pisatelj in tak je tudi Hasanov premislek — kdor se enkrat dobro napije in naspri s temi hurijami, ta si zmerom želi nazaj, pa čeprav za ceno lastne glave. Smrt mu je poslej samo še zaželjeni prag v paradiz, življenje pa fanatična vdanost gospodarju, ki imajo ključ do tistih sladkosti.

Piscu, ki se ukvarja s takimi idejami, seveda ni lahko ustvariti žive ljudi. In res so njegove osebe lutke, nemara zelo „verno“ in precizno izdelane lutke, gotovo pa stvari, ki delujejo le na ukaz in najvišjo željo samega avtorja, plodovi preudarka in špekulacije: mehanizmi, ne pa organizmi. Življenje, ki ga markirajo ti avtomati, pa je umetelno spletena mreža miselnih kombinacij, zaporedje spretno zasnovanih ter umno speljanih potez, šahovska partija. Na bralca vpliva taka partija kakopak v najboljšem primeru nekako tako kakor reševanje zabavne križanke: človek ve, da je njegovo početje malce otročje in neresno, ve, da zapravlja čas in da se ukvarja z nepotrebnim opravilom, vendar ne neha, dokler ne najde rezultata.

Spričo takega učinka pri bralcih je upravičena bežna primerjava z Wallaceom: oba sta ugankarja, svetovnjaško lagodni kronist Intelligence Servicea ter seminarsko razgreti disputant filozofskih ali pa psiholoških tez, razlika je le v temperamentu, v potenci in rutini, v snovi in ambiciji. Zato tudi očitek, ki so Bartola že od nekdaj pitali z njim — da je „magazinski“

pisatelj — ni pravi očitek, saj mu ta označba ne jemlje prav nič literarnega dostojanstva. Kajti legitimacija mu ostane, spretnost v pripovedovanju, metodo, stil Bartol ima, in kar priznajmo: soliden, v dolgotrajnih izkušnjah izurjen, gladek, stvaren in vsega spoštovanja vreden stil. Pribiti je treba samo to, da njegova pisarija ni psihološka ali psihoanalitična, kakor kaže videz, marveč vse kaj drugega: kombinatorična, špekulativna, skratka, pisarija ugankarja.

V tem ugankarstvu je Bartol doma, tu je njegov delokrog, tu njegova invencija, tu konec njegove dovzetnosti. Kajti psiholog Bartol ni in krivično bi bilo, če bi stikali v njegovem delu za psihološkimi odkritji, ki jih tam ni, ali pa za zmotami iste vrste, ki jih je tam na pretek. Saj za pravega, instinktivnega, nekombinatoričnega, apriornega poznavalca človeške duše mu manjka vse, kar je za to potrebno: pesniške modrosti in pravega opazovalnega daru in — psihološkega pogleda na svet. Naše bivanje na zemlji mu je v najsvetlejših trenutkih njegove pisateljske iznajdljivosti nekaj, kar resničnemu psihologu zlega ne pride na misel: zamotana, zabavna ali nezabavna igra, torej spet šahovska partija, križanka, ali kakor jo sam rad imenuje: zastavica za bedake. Psihologu pa življenje ni problem kalkulacije ali v najboljšem primeru: mehanike, marveč problem organske rasti, potopis človekove hoje od rojstva do smrti, vizija organskih, ne pa mehanskih odnosov med ljudmi, skrivnost, ne pa uganka.

Vzemimo primer, ne za očitek, ne za orožje zoper avtorja, marveč za prisposodo, za potrdilo in dokaz Bartolove nepsihološke strasti. Postavimo kar osrednji alamutski problem: Hasanovi fedaiji, tisti čisti mladeniči, ki prvič dožive dotik z žensko. Pisec stavi to doživetje — inteligentno in pravilno — v osišče dogajanja. Od reakcije je odvisna vsa zgodba, na tehtnici ležita Hasanov uspeh in neuspeh, za preizkušnjo pisateljeve bistrournosti gre. To reakcijo že poznamo: mladeniči so očarani, prevzeti, omamljeni od okušenih sladkosti ter postanejo fanatiki smrti. Nenehno hrepene nazaj v namišljeni paradiž, saj smrt šele jamči, da bodo užitki trajni, ne pa enkratni in minljivi kakor pri tistem „predujmu na nebesa“. Ponavljam: bistrourni rešitev. In dodajam: kombinatorika, miselna špekulacija, ugankarstvo. Kajti kot izraz psihološke fantazije in modrosti je tisti zaključek reven in prazen. Fedaiji okusijo — seveda na svoj lutkovni, mehanični, avtomatski način — vse, kar se okusiti da, toda nobenemu izmed njih „ne pade mrena z oči“, nobeden ne spregleda, nobeden se ne dokoplje do kakega spoznanja, nikjer ni ne duha ne sluha o tistem doživetju, ki je za psihologa gotovo najmikavnejše, najzanimivejše: problem tistega enkratnega, intenzivnega in usodnega življenjskega občutja, ki ga že sveto pismo simbolizira z izgonom iz raja.

Dospeli smo do meja Bartolove dovzetnosti. „Izgon iz raja“ mu ni več tisti problem, ki je od pamtiveka mučil filozofe in pesnike. Psiholog vidi v

tem doživetju siloviti preokret v mladostnikovi psihi, sluti rojstvo novega človeka, kajti odslej človek ni več čist in brezskrben, prvokrat se zave svoje „nagote“, občuti, da ni več sam, da je življenje poslej sožitje — ali nemara borba — v dveh. V tem poraznem trenutku obsenči človeka prva modrost: prvič okusi „sad spoznanja“ in obide ga slutnja, da se s prvo izpolnjeno željo prične tudi že resignacija. Bartol pa je pisec, ki ga po vsem videzu še ni obsenčila ta modrost, in v tej nedotaknjenosti, v tej filozofski in psihološki nedolžnosti je treba nemara iskati poglavitni vir njegove obsežne, vedre, iznajdljive in sila enakomerne literarne produkcije. Toda kakor je ves nemoder, kakor je ves samo brihten in radoveden kombinator, tako mu tudi simbol „izgubljenega raja“ ni dostopen, čeprav gradi vso usodo svojega junaka Hasana na tem preudarku. Fedaiji izgube svoj raj, toda ne tako, kakor sleherno človeško bitje — da okusijo sad spoznanja — marveč izgube ga po logiki in okusu njihovega kombinatoričnega stvarnika: s tem, da okusijo sad pohote. Kajti fedaiji ne hrepene nazaj v čisto in brezskrbno detinstvo, marveč preganja jih sla po okopanem in odišavljenem ženskem telesu. Za to iluzijo se pehajo v smrt. Kako bister domislek! Toda priznajmo: kako naiven, banalen in nepsihološki!

V enem izmed svojih maloštevilnih esejev razglablja Bartol in tehniki Poevih zgodb ter jo karakterizira s tremi elementi: zastavljen problem, zagonetka, ki jo je treba rešiti (imitacija znanstvene metode), dalje oseba ali bitje, ki bo zagonetno rešilo, ter tretjič metoda rešitve problema (običajno psihološko analitična). Nemara se da razpravljati o tem, ali ta karakterizacija res popolnoma velja za Poevo osebnost, vsekakor pa je nedvoumna in jasna Bartolova opredelitev, če jo smatramo za izpoved, za avtobiografsko izjavo. Saj taka tudi je. S temi tremi potezami je nehote izčrpno podal svoj delovni program, svoj kompozicijski postopek, svojo metodo. Prav zlahka je mogoče ta konstrukcijski zasnutek razkriti tudi pri Alamutu: problem oblasti, trik z rajem in usoda fedaijev se skladno uvrščajo v Bartolov tehniški trikot. Toda za to analizo nam ne gre, vsak bralec si jo lahko napravi brez težave. V mislih se vračamo na začetek svoje pripovedi in spet nas preseneti podobnost z Wallaceom, ki smo jo že omenili pri odnosu med piscem in bralcem. In ko se spominjamo skupne poteze, ki smo jo opazili pri njiju, si moramo znova pritrditi ter vztrajati pri označbi, ki se nam je takrat vsilila, ko smo Bartola imenovali ugankarja.

Kajti samo s to besedo smo mu lahko pravični. Njegovi filozofski in psihološki domisleki, ki so resda pogosto prav ostri, bistri in duhoviti, ne vzdrže zmerom take preizkušnje, kakor si jo rada zamišlja avtorjeva ambicija. Pri vsem vročičnem možganskem dvoboju, ki ga naš nazovi psiholog izvojuje z bralcem, moramo zmerom blagohotno zatisniti eno oko ter se brez pomislekov veseliti njegovih številnih, iznajdljivih, na videz

hudo nevarnih, v resnici pa tako nedolžnih fint in zamahov. Njegova ironija ne rani in njegova skepsa je samo maska, na moč kruta in krvoločna maska, toda to masko si je nataknil otrok. Prav na dnu srca je Bartol vendarle nekaj, kar nikakor noče biti podobno modrijanu in poznavalecu človeške duše: nedotaknjen je kakor tisti njegovi fedaiji, ki kljub svojemu izdatnemu predujmu na paradiz ne spregledajo.

Nemara se ljudje dele v dve polovici: v tiste, ki „okusijo sad spoznaja“, in tiste, ki ga ne okusijo. Vse kaže, da spada Bartol med poslednje. Samo tak srečnež lahko s tako samovšečno vnemo spleta obsežne in filigrane mreže svojih miselnih kombinacij, samo tak se lahko tako resnobno ukvarja z izmišljanjem zagonetk, samo tak nas lahko zmerom znova zabava s pripovedjo o svojih izumih in sistemih, o svojih odkritjih, ključih in trikih. Pustimo mu Orientalce, Grke in gnostike, pustimo mu Koran in Izmailce in Omarja Kajama, če mu predejo niti za tkivo njegovih ugank! Ne drezajmo v neskaljeno tišino njegove zamaknjenosti! Če razkrijemo žice, ki se pregibljejo za zastorom njegovega odra, izgube lutke svoj blesk, svoj čar in svoj pomen. Bodimo ljudje in ne smejmo se možnosti, ki jo Bartol nemara ima: da nas s svojimi lutkami popelje tje, kamor se človek rad vrača, v izgubljeni raj svojega detinstva, tje, kjer Gašperček spet oživi, in nas glas gromovnika, ki prihaja iz zlobnega parklja, pretresa kakor svoje dni.

Vrednostno spoznanje in etika

Cene Logar

II.

23. Iz zgorajšnjega je vidno, da filozofija od Aristotela do Brentana ni napravila v analizi dobrega in zlega velikega koraka. Zato nam bodo za to razpravo za osnovo Brentanovi izsledki, katerim bodo dodani še nekateri novi.

24. V praktičnem življenju pride pogosto do konfliktov radi zahtevkov nasprotujočih si ljudi in skupin. Ne pride pa do konfliktov radi zahtevkov, ampak tudi zgolj radi umskih vprašanj. Iz izkustva pa je vidno, da so umska nasprotja lažje rešljiva kot čustvena, vrednostna. To je tudi vzrok, da so mnogi ljudje in posebno filozofi prišli do prepričanja, da v čustveno-vrednostnih vprašanjih in torej tudi konfliktih ni mogoče priti do nobenega spoznanja in zato tudi do nobene definitivne rešitve. Te filozofe in njih teorije smo v prvem delu izpustili, ker njih navajanje ne bi nič doprineslo k razčiščenju teh problemov. — Vzrok, da je lažje priti do edinosti v umskih vprašanjih, je v tem, ker so vrednostna vprašanja veliko bolj komplicirana kot umska. Bili pa so tudi filozofi, ki so oboje spoznavanj identificirali ali boljše, ki so prepričani, da je tudi vrednostno